

Dergi ana sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed>

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: Demircan, B. (2026). Dede Korkut kitabı'ndaki anlatılarda aile kavramı: İletişimsel ve ideolojik bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 89-100. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1776166> / <https://izlik.org/JA68MP22MC>

DEDE KORKUT KİTABI'NDAKİ ANLATILARDA AİLE KAVRAMI: İLETİŞİMSEL VE İDEOLOJİK BİR ANALİZ

Birol DEMİRCAN¹

¹Doç. Dr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, birol.demircan@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3938-4884>

Öz

Bu makalede, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki aile kavramı iletişim kuramları ve ideoloji bağlamında incelenmiştir. Roland Barthes'ın mit kuramı, Claude Lévi-Strauss'un yapısalcı yaklaşımı ve Louis Althusser'in ideoloji kuramı, hikâyelerdeki aile temsillerinin çözümlenmesinde kuramsal çerçeve olarak kullanılmıştır. Niteliksel ve göstergebilimsel analiz yöntemiyle Dede Korkut Kitabı'ndaki 12 hikâye taranarak aile ile ilgili motifler, karakter ilişkileri ve semboller değerlendirilmiştir. Sonuçlar, Dede Korkut anlatılarında ailenin sadece bir sosyal kurum olarak değil, aynı zamanda mitik bir söylem içinde ideolojik bir model işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Aile üyelerinin rolleri (baba otoritesi, anne fedakârlığı, evlat sadakati vb.), hikâyelerde sevgi, sadakat, onur ve kahramanlık ekseninde işlenerek Oğuz toplumunun sürdürülebilirliğini sağlayan değerler sistemi doğal ve değişmez hakikatler gibi sunulmuştur. Bu anlatılar, sözlü kültür ortamında bir iletişim aracı olarak işlev görmüş; mitik ve sembolik dil aracılığıyla dinleyicilere toplumun ideolojik değerlerini benimseten bir rıza üretimi mekanizması halinde çalışmıştır. Çalışma bulguları, Dede Korkut hikâyelerindeki aile anlatılarının toplumsal normları pekiştirip aktarmada medyatik bir işleve sahip olduğunu ve iletişimsel açıdan incelendiğinde destanların medya olarak çalıştığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut, Aile, İletişim, İdeoloji.

THE CONCEPT OF FAMILY IN THE NARRATIVES OF THE BOOK OF DEDE KORKUT: A COMMUNICATIVE AND IDEOLOGICAL ANALYSIS

Abstract

This article examines the concept of family in the Dede Korkut narratives through the lens of communication theories and ideology. Roland Barthes's myth theory, Claude Lévi-Strauss's structuralist approach, and Louis Althusser's ideology theory are used as the theoretical framework for analyzing the representations of family in the stories. Employing qualitative and semiotic analysis methods, all twelve Dede Korkut tales were reviewed, and family-related motifs, character relationships, and symbols were evaluated. The findings reveal that in the Dede Korkut narratives, the family functions not only as a social institution but also as an ideological model embedded within a mythical discourse. The roles of family members (paternal authority, maternal sacrifice, filial loyalty, etc.) are conveyed through themes of love, loyalty, honor, and heroism, portraying the Oghuz value system as natural and immutable truths essential to societal continuity. These narratives operated as a medium of communication within oral culture, serving as a mechanism for producing consent by embedding ideological values in a mythical and symbolic language. The study concludes that the family narratives in Dede Korkut function as a form of media, reinforcing and transmitting social norms, and that when analyzed from a communicative perspective, these epics indeed operate as media in their cultural context.

Keywords: Dede Korkut, Family, Communication, Ideology.

1. GİRİŞ

Dede Korkut Kitabı, Türk kültürünün en önemli destanlarından biri olup sözlü gelenekte nesilden nesile aktarılmış on iki hikâyeden oluşur. Bu hikâyeler, Oğuz Türklerinin dili, tarihi ve toplumsal değerleri hakkında zengin bilgiler sunar (Ergin, 2009). Anlatıların odak noktalarından biri aile olgusudur ve özellikle baba-oğul ilişkisi etrafında gelişen olaylar dikkat çeker. Bu çalışma, Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında yer alan on iki anlatı ile sınırlıdır. Bu nedenle inceleme kapsamı, söz konusu nüshada yer alan hikâyelerle sınırlandırılmıştır. Dede Korkut'un on iki hikâyesinin sekizi doğrudan aile bağları üzerine kurulmuş olup özelde baba ile oğul arasındaki ilişkiyi işlemektedir (Gökyay, 1995). Bu yönüyle Dede Korkut hikâyeleri, Türk toplumunun geleneksel aile yapısını ve töresini yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda bu yapıyı mitik bir çerçevede idealleştirerek gelecek nesillere örnek bir model olarak sunar.

Dede Korkut, hikâyelerde Oğuzların bilge atası ve anlatıcı figürü olup aile ve toplumsal değerlerin taşıyıcısıdır. Aile, Oğuz toplumunda sadece kan bağıyla bir arada yaşayan bireylerin oluşturduğu bir yapı değil, bütün boyun temelini oluşturan kutsal ve dokunulmaz bir kurum olarak tasvir edilir (Ocak, 1983). Geleneksel Türk kültüründe toplumun en küçük ama en vazgeçilmez birimi olan aileye en yüksek değer atfedilmiştir. Göçebe Oğuz düzeninde aile birliği, hem sosyal dayanışmanın hem de kültürel devamlılığın güvencesi sayılır. Dede Korkut hikâyelerinde evlilik ve çocuk sahibi olma, aile kavramını tamamlayan vazgeçilmez unsurlar olarak sunulur. Evliliğin mutlaka çocukla "taçlanması" gerektiği sıkça vurgulanır; çocuk sahibi olamamak büyük bir eksiklik ve Tanrı'nın gazabına uğramışlık olarak resmedilir (Yıldız, 2010). Nitekim ilk hikâyede, Oğuz ilinin beyi Bayındır Han'ın çocuğu olmayan beyleri düzenlediği bir şölen sırasında kara çadıra oturtup önlerine kara yemekler getirtmesi bu inancı çarpıcı biçimde gösterir. Bayındır Han, "Oğlu kızı olmayanı Allah Teâlâ lanetlemiştir; biz de hoş görmeyiz" diyerek evlatsızlığı tanrısal bir lanet ve toplumsal bir utanç olarak ilan eder (Yıldız, 2010; Ergin, 2009). Burada kara çadır ve kara renkli yiyecekler, çocuk sahibi olamamanın utanç ve kederini sembolize etmektedir.

Bu makalede, Dede Korkut hikâyelerindeki aile anlatıları; Roland Barthes'ın mit kuramı, Claude Lévi-Strauss'un yapısalci yaklaşımı ve Louis Althusser'in ideoloji kuramı gibi kuramsal çerçeveler ışığında, iletişim bilimi perspektifinden çözümlenecektir. Aile içi ilişkilerin mitik anlatılardaki sunumu ve bunun toplumsal ideoloji ile bağı, hem destan geleneğinin iletişimsel işlevini anlamamızı sağlayacak hem de sözlü kültürde hikâyelerin bir medya gibi nasıl iş gördüğünü ortaya koyacaktır. İletişim ve medya çalışmaları alanında bu inceleme, geleneksel destanların modern kitle iletişim araçlarıyla benzer işlevler üstlenebileceğine dair bir örnek sunmaktadır. Bu doğrultuda temel araştırma sorusu şudur: Dede Korkut hikâyelerindeki aile temsilleri, iletişimsel ve ideolojik açıdan hangi işlevleri yerine getirmektedir?

2. MİT, YAPISAL KARŞITLIKLAR VE İDEOLOJİ

Bu çalışmada üç kuramsal yaklaşım, hikâye çözümlemesine rehberlik etmektedir: Roland Barthes'ın mit kuramı, Claude Lévi-Strauss'un yapısalci mit çözümlemesi ve Louis Althusser'in ideoloji kuramı. Bu kuramlar, modern iletişim ortamlarından geleneksel anlatılara kadar kültürel metinlerin nasıl anlamlandırıldığı ve ideolojik mesajlar taşıdığı konusunda geniş bir çerçeve sunar (Althusser, 2014; Barthes, 1993; Lévi-Strauss, 2013). Bu çalışmada söz konusu kuramların tercih edilmesinin temel nedeni, Dede Korkut hikâyelerindeki aile anlatılarını yalnızca içerik düzeyinde değil; aynı zamanda anlam üretim süreçleri, yapısal karşıtlıklar ve ideolojik işlevler bağlamında çok katmanlı olarak çözümlemeye imkân tanınmasıdır. Barthes'ın mit çözümlemesi anlatılardaki doğallaştırılmış anlamları açığa çıkarmayı sağlarken, Lévi-Strauss'un yapısalci yaklaşımı metinlerdeki karşıtlık ve uzlaşma ilişkilerini görünür kılmakta; Althusser'in ideoloji kuramı ise bu anlatıların toplumsal değerleri nasıl yeniden ürettiğini açıklamaya olanak vermektedir. Bu yönüyle çalışma, iletişim, edebiyat ve sosyoloji alanlarını bir araya getiren disiplinlerarası bir okuma sunmaktadır.

Roland Barthes, modern toplumda mitlerin ideoloji ile ilişkisini göstergebilimsel yaklaşımla incelemiştir. Barthes'a göre mit, dilsel bir gösterge dizgesinin üzerine inşa edilen ikincil bir gösterge sistemidir; yani zaten var olan bir işaretler zinciri (birincil anlam) mit tarafından yeniden

anlamlandırılarak daha derin, ideolojik bir ikinci anlam katmanı oluşturur (Barthes, 1993, ss. 99-104). Mit, ele aldığı olgunun tarihsel ve kültürel bağlamını silerek onu sanki doğal ve değişmez bir gerçeklik gibi sunma eğilimindedir. Barthes bu durumu “Efsane, söz konusu ettiği nesneyi tarihten yoksun kılar” diyerek açıklar (Barthes, 1993, ss. 110–111). Böylece mit, toplumsal olarak üretilmiş değerleri ve inançları doğal ve ebedî imiş gibi göstererek meşrulaştırır (Barthes, 1993, ss. 112–118). Barthes’ın ünlü örneğinde, bir dergi kapağında Fransız üniforması giymiş Afrikalı bir askerin fotoğrafı düz anlam düzeyinde yalnızca bir asker imgesi iken, mit bu görüntüyü “imparatorluğa sadakat” ideolojisiyle ilişkilendirerek alt metinde sunar; böylece basit bir fotoğraf, Fransız emperyalizmini haklılaştıran bir mite dönüşür (Barthes, 1993, ss. 25–27). Çağdaş toplumda kitle iletişim ortamlarında mitsel anlatıların gizil ideolojik anlamlar taşıyabileceğini gösteren bu örneğe paralel biçimde, Barthes’ın çözümlemesine göre çağdaş mitler belirli bir dünya görüşünü ebedî ve doğal bir durum olarak sunar. Mitlerde “doğal” görünen şey aslında belirli bir ideolojinin inşasıdır (Barthes, 1993, ss. 112–118). Böylelikle egemen kültürel değerler, mit aracılığıyla sorgulanmaz “öz”ler haline getirilir. İletişim bağlamında bu durum, medya ve popüler anlatıların yüzeyde doğal ve tarafsız görünseler de derinde ideolojik bir giz barındırdığı anlamına gelir. Eleştirel bir okuma ile bu gizli katman ortaya çıkarılabilir (Silverman, 1983, ss. 43-51). Barthes, modern toplumda kitle iletişim araçlarının sadece bilgi yaymakla kalmayıp aynı zamanda yeni mitler de ürettiğini vurgular. Gazete, dergi, sinema, reklam gibi mecralarda paylaşılan birçok içerik, farkında olmadan ideolojik söylemler şeklinde mitsel hikâyeler olarak sunulur (Barthes, 1993, ss. 118–125). Günümüz kültüründe de akılcı söylemin yanında mitik söylem etkinliğini sürdürür; iletişim araştırmaları açısından modern mitlerin analizi önemli bir çalışma alanıdır.

Claude Lévi-Strauss bu çalışmasında (Mit ve Anlam), yapısalci yaklaşımla insan zihninin evrensel bağlamda özdeşliğini ve mitlerin arkasındaki asıl mantığı gözler önüne sermeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda mitler aslında dünyayı anlamlandırmak için kullanılan entelektüel sistemlerdir. Mitler, dünyadan aldıkları unsurları (canlı veya cansız), çeşitli problemleri çözmek için karşıtlıklara dayanan ikili düzenleyiciler gibi kullanır (Lévi-Strauss, 2013, ss. 10-15). Mitolojik anlatılar, bu zıtlıkları hikâyenin kurgusu içinde işler; ya karşıt değerleri uzlaştırır ya da bir tarafı üstün getirerek dengeyi yeniden kurar (Lévi-Strauss, 2013, ss. 25-30). Lévi-Strauss’a göre mitosun temel işlevi, toplumda çözümsüz görünen çelişkileri zihinsel düzlemde çözerek toplumsal düzeni tehdit eden gerilimleri sembolik olarak yatıştırmaktır (Lévi-Strauss, 1963, ss. 230). Bu bakımdan mitler, gerçek hayatta var olan sosyal çatışma ve çelişkileri hikâye formunda “hallolmuş” veya kabul edilebilir hale getirir. Düşününün ifadesiyle mit, “özgöl bir toplumda mevcut olan tüm olası ikili karşıtlıkların özgöl bir kombinasyonu için haklılaştırma sağlama” görevini üstlenir (Lévi-Strauss, 2013, ss. 35-40).

Lévi-Strauss’un modeli, Dede Korkut gibi destansı hikâyelere de uygulanabilir. Bu hikâyelerde de doğa ve kültür, kaos ve düzen, birey ve toplum, erkek ve kadın, genç ve yaşlı, inanç ve inkâr gibi ikilikler üzerine kurulu çatışmalar görülür. Hikâyelerin sonunda genellikle bu karşıtlıklar, Oğuz toplumunun değerleri doğrultusunda uzlaştırılır veya uygun bir hiyerarşiye oturtulur. Destanlar, Oğuz toplumu için tehlikeli veya sorunlu olabilecek uç durumları (örneğin baba-oğul çatışması, kardeş rekabeti, bireysel istek ile toplumsal görev ikilemi) bir şekilde çözüme ulaştırır; aile birliği ve boy düzeni yeniden tesis edilir (Yıldız, 2010, s. 492). Lévi-Strauss’un ifadesiyle mitler, “yerleşik toplumsal normların gözünde uygunsuzluk olarak görülen kimi davranışlara daha hoşgörülle bakılmasını sağlar” (Lévi-Strauss, 2013, ss. 45-50). Bu teorik çerçeve, Dede Korkut hikâyelerindeki ailevi çatışmaların analizinde yol göstericidir: Anlatılar, aile ve toplum düzenini tehdit eden unsurları (isyankâr evlat, zayıf baba, ihanet vb.) sonunda toplumsal değerlerle uyumlu hale getirir. Örneğin batı mitolojisinde sıkça görülen oğulun babayı alt etmesi teması (Oedipus’un babasını öldürmesi, Zeus’un babası Cronos’u devirmesi gibi) Dede Korkut’ta yerini baba-oğul uzlaşmasına bırakır; evlat, babanın düşmanı değil dayanağı olarak resmedilir. Bu sayede destan, Oğuz toplumunda baba otoritesine ve aile bütünlüğüne hâlel gelmeyeceğini sembolik düzeyde ortaya koyar.

Louis Althusser ise modern ideoloji kuramına devlet ve toplum eksenli bir yaklaşım getirerek, bireylerin egemen ideolojiyi içselleştirmesinde rol oynayan kurumsal yapıları ideolojik aygıtlar olarak tanımlamıştır. Althusser’e göre ideoloji, devletin baskı aygıtlarının (ordu, polis, mahkeme, hapishane

vb.) yanı sıra eğitim, din, hukuk, sendika, medya ve aile gibi birçok kurumsal yapı aracılığıyla sürdürülür (Althusser, 2014, ss. 17–21). Bu yapılara “devletin ideolojik aygıtları” denir ve bunlar, görünürde devletin doğrudan kontrolü altında olmasalar bile egemen sınıfın değerlerini yeniden üretmeye hizmet ederler (Althusser, 2014, ss. 20-15). Özellikle aile kurumu, Althusser’e göre en eski ve sürekli ideolojik aygıtlardan biridir; zira birey daha çocukluk çağından itibaren aile içinde toplumun değer yargılarını, rollerini ve itaat mekanizmalarını öğrenmeye başlar (Althusser, 2014, ss. 26-28; Eagleton, 1996, ss. 36-40). Ataerkil bir düzende, örneğin aile, babaya itaat ve cinsiyet rollerini doğal bir düzen gibi çocuklara aktarır. Althusser, aile içindeki bu ideolojik işleyişi “ideolojinin bireyleri özneleştirilmesi” kavramıyla açıklar; aile, çocuğu kendi kültürünün bir parçası ve mevcut düzenin gönüllü taşıyıcısı olacak şekilde şekillendirir (Althusser, 2014, ss. 30–32).

Althusser ayrıca kitle iletişim araçlarının modern çağda ideoloji yayılımındaki etkisine dikkat çeker. Medya, okul, kilise veya aile gibi aygıtların ortak özelliği, baskı veya zor kullanmadan bireylerin bilinç ve bilinçdışı dünyasına hitap ederek onları “kendi rızalarıyla” hâkim ideolojiye bağlamasıdır. “İnterpelasyon” (seslenme) kavramıyla ifade ettiği bu süreçte ideoloji, bireye adeta “seslenir” ve onu tanımlı bir kimliğe büründürür (örneğin “iyi bir evlat”, “vatansever vatandaş” gibi); birey de bu çağrıya uyarak kendini o ideolojik kimliğin bir öznesi haline getirir (Althusser, 2014, ss. 44–48). Aile, çocuğa “sen benim evladımsın” diyerek onu belirli bir itaat ve aidiyet ilişkisine sokar; çocuk da bu rolü kabullenip içselleştirir. Bu açıdan bakıldığında Dede Korkut hikâyelerindeki aile anlatıları da birer ideolojik aygıt işlevi görür biçimde değerlendirilebilir. Anlatılarda aile kurumunun yüceltilmesi, anne-babaya hürmetin en kutsal değer olarak gösterilmesi ve her bireyin bir rol modele (iyi evlat, bilge baba, vefalı kardeş, fedakâr eş) öykünmeye davet edilmesi, dinleyici kitlenin mevcut toplumsal düzene rıza göstermesini kolaylaştıran bir tür ideolojik eğitim niteliğindedir (Eagleton, 1996, ss. 40-45; Yıldız, 2010). Bu hikâyeler her bir dinleyiciyi o rollere öykünmeye davet eder ve böylece bireyler farkında olmadan toplumun ideolojik yapısına uyumlu hale gelir. Althusser’in ifadesiyle bu destanlar adeta bir “ideoloji dersi” verme seansıdır; ancak bunu açık baskıyla değil, masalsı ve büyüleyici bir anlatım diliyle – yani gönüllü rıza üreterek – başarırlar (Althusser, 2014, ss. 48-50).

Özetle, Barthes mitlerin ideolojik mesaj içerdiğini ve “doğal” gösterilenin aslında tarihsel olarak inşa edildiğini vurgularken (Barthes, 2014, ss. 223-224), Lévi-Strauss mitlerin toplumsal çatışmaları zihinde çözdüğünü belirtir. Althusser ise ideolojik aygıt kavramıyla bu anlatıların toplumu şekillendirme gücünü açıklar. Bu kuramsal perspektifler, Dede Korkut Hikâyelerindeki aileyle ilgili anlatıların hem göstergebilimsel hem de ideolojik analizine temel oluşturmaktadır. Dede Korkut anlatılarının yapısal kurgusu ve ideolojik arka planı üzerine yapılan çalışmalar da, metnin yüzeydeki anlatı düzeyinin ötesinde çok katmanlı bir anlam dünyası barındırdığını ortaya koymaktadır (Pehlivan, 2015; Abdullah, 2012). Bu çalışmalar, özellikle anlatıların gizil anlam katmanlarının ve ideolojik yönelimlerinin çözümlenmesinde önemli bir katkı sunmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, niteliksel metin analizi ve göstergebilimsel çözümleme teknikleri bir arada kullanılarak Dede Korkut Kitabı’ndaki on iki hikâyede aile kavramının temsili incelenmiştir. Veri kaynağını Dede Korkut Hikâyelerinin orijinal metinleri (Türk Dil Kurumu yayınlı basım) ile bu metinlere ilişkin ikincil literatür oluşturmuştur. Öncelikle hikâyelerde aile ile ilgili olay örgüleri, karakter ilişkileri ve semboller betimleyici bir yaklaşımla incelenmiş; ardından tespit edilen temalar, yukarıda özetlenen kuramsal çerçeve ışığında yorumlanmıştır.

Analizde Roland Barthes’ın mit çözümlemesi yardımıyla anlatılardaki simgesel öğelerin (örneğin renkler, çadır, süt, kılıç, dua gibi nesne ve ritüellerin) ikinci düzey anlamları çözümlenmiştir. Lévi-Strauss’un ikili karşıtlık yöntemi ile her hikâyedeki temel çatışma ve uzlaşma yapıları (ör. genç/yaşlı çatışması, baba/oğul gerilimi, iç/dış tehdit vb.) ortaya konmuştur. Althusser’in ideolojik aygıt kavramı ile de aile temasının bu metinlerde toplumsal ideolojiyi nasıl yeniden ürettiği değerlendirilmiştir.

Bu yöntem kapsamında her bir hikâye ayrıntılı biçimde taranarak aile kavramıyla ilgili örnek sahneler, diyaloglar ve motifler tespit edilmiştir. Bu sahneler iki aşamalı bir analizle incelenmiştir: (1)

Göstergebilimsel okuma ile kullanılan sembollerin ve anlatı unsurlarının gizli/simgesel anlamları çözümlenmiş; (2) iletişimsel işlev analizi ile bu sahnelerin hedef kitleye ilettiği toplumsal/ideolojik mesajlar değerlendirilmiştir. Böylece hem mikro düzeyde metin içi anlamlar çıkarılmış, hem de makro düzeyde destanın toplumsal iletişimdeki işlevine dair sonuçlara ulaşılmıştır.

4. BULGULAR

Analizde elde edilen bulgular, temalar halinde sınıflandırılarak sunulmuştur. Önce hikâyeler bazında aile yapısının genel özellikleri özetlenmiş, ardından örnek vakalar üzerinden mitsel ve ideolojik öğelerin nasıl iç içe geçtiği tartışılmıştır.

4.1. Dede Korkut hikâyelerinde ailenin yapısı ve temaları

Dede Korkut hikâyeleri, Oğuz toplumunun geleneksel aile yapısını idealize eden sahnelerle doludur. Hikâyelerin büyük kısmında aile bağları merkezî bir tema olarak işlenir. Özellikle baba-oğul eksenindeki ilişkiler anlatıların belkemiğini oluşturur. Yapılan bir incelemeye göre on iki hikâyenin sekizinde olaylar doğrudan doğruya baba-oğul ilişkisi etrafında şekillenmektedir (Gökyay, 1995, s. 45). Geri kalan hikâyelerde ise karı-koca fedakârlığı (bkz. *Deli Dumrul*), kardeş dayanışması (bkz. *Uşun Koca Oğlu Segrek*) veya topluluğun ailevi dayanışması (ör. *Bamsı Beyrek'in ölümü*) ön plana çıkar. Bütün hikâyelerde ortak olan nokta, aile üyeleri arasındaki sevgi ve sadakatin yüceltilmesi; aile birliğinin kutsal bir değer olarak sunulmasıdır.

Aşağıdaki tablo, seçilmiş bazı Dede Korkut hikâyelerinde aile tipini, aile içi iletişimin odağını ve vurgulanan ideolojik mesajı özetlemektedir:

Tablo 1: Dede Korkut hikâyelerinde aile iletişimi

Hikâye	Aile Tipi	Aile İletişimi	İdeolojik Mesaj
<i>Dirse Han Oğlu Boğaç Han</i>	Geniş aile (bey, eş, çocuk)	Baba-oğul çatışması ve tanınma mücadelesi	Baba otoritesinin meşruiyeti; evladın kıymeti
<i>Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek</i>	Nişanlılık/aile kurma süreci	Ayrılık ve sadakat; sözlü nişan geleneği	Evliliğin toplumsal önemi; kadının eş olarak vefası
<i>Deli Dumrul</i> (Kocakarı hik.)	Çekirdek aile (eşler)	Karı-koca fedakârlığı (ölüm yerine can feda etme)	Evlilik bağının kutsallığı; fedakârlığın ödüllendirilmesi
<i>Salur Kazan Oğlu Uruz Bey</i>	Parçalanmış aile (baba esir)	Oğulun babayı kurtarma girişimi	Neslin devamı için evladın sorumluluğu; kuşak dayanışması
<i>Uşun Koca Oğlu Segrek</i>	Geniş aile (anne, baba, kardeşler)	Kardeşini kurtarmak için özveri	Kardeşlik hukuku ve aile onuru uğruna feda olma ideali

Bu tabloya göre geniş aile yapısı (bey, hanım, çocuklar) destanlarda normatif bir ideal olarak işlenir. Aile üyeleri arasındaki iletişim çoğunlukla öğüt, dua, itaat, koruma ve fedakârlık ekseninde gelişir. Örneğin *Boğaç Han* hikâyesinde baba-oğul arasında bir çatışma yaşansa da sonunda baba ile oğul birbirini tanır ve bağışlar; böylece babaya saygının ve aile bütünlüğünün yeniden tesis edildiği bir sonuca varılır. *Deli Dumrul* hikâyesinde eşler, birbirleri için canlarını vermeye razı olur; bu fedakârlık evlilik bağının kutsallığını anlatır. *Segrek* hikâyesinde ise Segrek, yıllarca görmediği ağabeyi Egrek'i kurtarmak için hayatını tehlikeye atar; bu da Oğuz töresinde kardeşlik dayanışmasının ne denli yüce görüldüğünü ortaya koyar.

Hemen hemen tüm hikâyelerin sonunda Dede Korkut'un ortaya çıkıp dua etmesi bir gelenek olduğu gibi, anlatılarda anne-babaya daima hayır dua edilir. Her destanın sonunda Korkut Ata, kahramanın "ak sakallı babası" ve "ak pürçekli anası" için "*Babanızın başı göğe ersin, ananızın yeri cennet olsun*" şeklinde dua eder (Ergin, 2009, s. 19; Gökyay, 1995, s. 112; Yıldız, 2010, s. 489–498). Böylece ebeveyn hürmet, en yüce makam olan cennetle ödüllendirilir. Bu tekrar eden motif, Oğuz töresinde anne-baba rızasının ve duasının ne kadar önemsendiğini; hikâyelerin ahlaki kapanışlarında bile bu değer altının çizildiğini gösterir (Ocak, 1983, s. 76; Yıldız, 2010, ss. 489–498).

Aile içi roller, destanlarda belirgin biçimde idealize edilmiştir. Baba, hikâyelerde ailenin reisi, koruyucusu ve karar vericisidir; ancak aynı zamanda evladının iyiliği için canını tehlikeye atmaktan çekinmeyen bir figür olarak da gösterilir. Çoğu hikâyede babalar ailelerine – bilhassa oğullarına – kol kanat gerer; tehlikelere karşı onları korur (Gökyay, 1995, s. 89; Yıldız, 2010, ss. 489–498). Öte yandan evlatlar (özellikle oğullar) bir yandan babanın gölgesinde büyürken diğer yandan kahramanlık göstererek etraflarında örülen görünmez koruma kabuğunu kırmaya çalışırlar (Gökyay, 1995, s. 92; Ocak, 21983, s. 79). Bu minvalde cesur ve gözü pek davranışlar sergileyerek kendi kimliklerini kanıtlama çabasına girerler. Hikâyelerin çoğunda baba ile oğul arasında ufak da olsa bir kuşak gerilimi ortaya çıksa bile, nihayetinde uzlaşmayla sona erer ve baba-oğul arasındaki sevgi ve saygı bağı güçlenerek devam eder (Gökyay, 1995, s. 94; Ocak, 1983, s. 81). Bu uzlaşmanın zeminini çoğunlukla evin annesi hazırlar: Anne, baba ile oğul arasında arabulucu rolü üstlenir; her iki tarafı da yatıştırarak aile birliğini korur (Yıldız, 2010, ss. 489–498). Nitekim *Boğaç Han* hikâyesinde baba (Dirse Han) haksız yere oğlunun canına kıymaya kalktığı anda araya giren anne olur. Oğul Boğaç’ı affetmesi için kocasına nasihat eden ve aynı zamanda oğlunu babasına karşı itidale çağıran anne, aileyi dağılmaktan kurtarır.

Anne figürü destanlarda fedakârlıkla özdeşleştirilmiştir. Kadının konumu, genellikle erkeğinin yanında yer alan; eşine ve çocuklarına destek olan, aileyi ayakta tutan bir direk şeklinde çizilir. Eserdeki Önsöz (Mukaddime) bölümünde Dede Korkut’un kadınları dört tipe ayırdığı belirtilir: “Birisi solduran sop (aileyi dağıtan kötü kadın), birisi dolduran top (erkeğini zenginlikte şımartan), birisi evin direği, birisi ne söylersen bildiğini okur (söz dinlemeyen)” (Ergin, 2009, s. 11). Bu sınıflamada yalnızca “evin direği” olarak tanımlanan kadın makbul görülürken diğer üç tip “kötü eş” olarak nitelendirilir ve Korkut Ata onlar için beddua eder (Yıldız, 2010, ss. 489–498). Evin direği olan kadın ise Hz. Ayşe ve Hz. Fatıma soyundan sayılan, eli öpülesi, yuvayı ayakta tutan ideal kadın tipidir (Ocak, 1983, s. 84). Bu ideal anne/eş tipine destanlardan örnek olarak Burla Hatun verilir: Salur Kazan’ın karısı Burla Hatun, gerektiğinde yiğitçe mücadele eden, esaret altında bile onurunu koruyan ve oğluna cesaret aşılayan bir karakterdir (Gökyay, 1995, s. 105). Hikâyelerde kadın, kocasının en sadık destekçisidir; eşine bağlı ve itaatkârdır, ancak haksızlık karşısında da hakkı savunur. Anne sevgisi ise her şeyden üstün tutulur: “Ana hakkı Tanrı hakkıdır” atasözüne benzer şekilde anne, hem saygın hem de kutsal bir makamdadır (Ocak, 1983, s. 83; Yıldız, 2010, ss. 489–498). *Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boyda*, düşmanlar Burla Hatun’u ele geçirip oğulları Uruz’u annesinin kimliğini açıklaması için işkenceye tabi tuttuklarında, Uruz annesine yapılan hakareti kabullenmektense ölmeyi yeğler; annesinin izzetini korumak uğruna acıya göğüs gerer (Gökyay, 1995, s. 108; Yıldız, 2010, ss. 489–498). Bu örnek, destanlarda anne onurunun ve evlat vefasının yüceltilişine güzel bir kanıttır.

Kardeşlik ve akrabalık bağları da destanlarda önemli yer tutar. “Bütün Oğuz bir boy, birbirine kardeştir” anlayışı metinlerin ruhuna sinmiştir. Kan bağı olmayan boydaşlar bile birbirini kardeş sayar. Özellikle öz kardeşler arasındaki ilişki destanlarda somut örneklerle vurgulanır. Oğuz töresine göre ağabey, babadan sonra ailenin ikinci reisi gibidir; bu nedenle küçük kardeşler ona *ağa* veya *ata* diye hitap ederek tıpkı babaya gösterilen hürmeti gösterirler (Ocak, 1983, s. 78). Ağabeyin yokluğu veya esareti, ailede babanın yokluğu kadar büyük bir boşluk olarak tasvir edilir (Yıldız, 2010, ss. 489–498).

Hikâyelerde kardeş sevgisi ve özlemi pek çok sahnede işlenir. *Bamsı Beyrek* boyunda, yıllarca düşman elinde tutsak kalan ve öldü sanılan Bamsı Beyrek’in yokluğu yalnızca nişanlısını (Banu Çiçek) değil, kardeşlerini de yasa boğar. Beyrek’in iki ablası, kardeşlerinin öldüğünü düşündükleri için ak otağdan çıkıp kara otağa geçer; beyaz giysilerini çıkarıp kara yas giysileri giyerler (Gökyay, 1995, s. 110). Bu sembolik davranış, kardeş acısının anne-babanın evlat acısına yakın tutulduğunu gösterir: Ablalar, kardeşlerinin yokluğunda adeta evlat kaybetmişcesine yas tutarlar. Beyrek gizlice obasına döndüğünde ablalarının perişan halini görüp kendini ifşa eder ve mutlu kavuşma yaşanır. Bu öykü, kardeşlik bağının kan bağı kadar güçlü tutulduğunu ve hatta töresel ritüellerle (ör. yas çadırı kurma geleneği) ifade edildiğini ortaya koyar.

Kardeşler arası dayanışmanın en destansı anlatımı *Uşun Koca Oğlu Segrek* hikâyesinde görülür. Segrek, daha önce varlığından habersiz olduğu ağabeyi Egrek’in düşman elinde esir düştüğünü öğrenir öğrenmez tereddüt etmeden “Kardaşım için canım feda olsun” diyerek yola çıkar (Yıldız, 2010, ss. 489–

498). Ailesi ve obadakiler “Gitme, ölürsün” diye nasihat etseler de Segrek, kardeşi söz konusu olduğunda hiçbir nasihatini dinlemez. Yanına yiğit Oğuz alp’larını alarak tekfurun kalesine baskın yapar. Hikâyenin en dramatik anında Segrek, kalede karşısına çıkan bir tutsak alp ile dövüşür; ikisi de birbirini tanımadan ölümüne çarpışırlar. Meğer bu tutsak alp, Segrek’in yıllardır esir olan ağabeyi Egrek’tir. Kimi varyantlarda bu gerçeği Dede Korkut açıklar (Ergin, 2009, s. 56). Kardeşler kavuştuktan sonra Segrek ağabeyinin elini öper, Egrek de kardeşini bağrına basar; bu karşılıklı hürmet ve muhabbet sahnesi destanın duygusal zirvesidir (Yıldız, 2010, ss. 489–498).

Segrek’in “*Sen esirken ben nasıl hür yaşarım?*” şeklindeki sözleri, Oğuz’da kardeşlik hukukunun ne kadar güçlü olduğunu dile getirir. Hikâyede annenin rolü de dikkat çekicidir: Segrek sefere çıkmadan önce annesi ona süt emzirdiğini hatırlatarak “sakın kardeş kanı dökme” diye öğüt verir (Ocak, 1983, s. 82). Nitekim dövüş sırasında anne duasının gücü Segrek’i duraksatır. Bu detay, Oğuz mitolojisinde anne sütünün kutsallığını vurgular: Aynı anadan süt emmiş iki canın birbiriyle ölümüne dövüşmesi tabiatın ve törenin düzenine aykırı görülür. “Ana sütü” ortaklığı, kardeş kanı dökmenin en büyük günahlardan sayılması düşüncesini pekiştirir.

Bir diğer kardeşlik teması *Basat ile Tepegöz* hikâyesinde işlenir. İnsan yiyen tek gözlü dev Tepegöz, Basat’ın sütkardeşi (bazı rivayetlerde öz kardeşi) olan bir genci öldürür. Bunun üzerine Basat, “kardaş kanı yerde kalmaz” diyerek Tepegöz’ün peşine düşer (Gökyay, 1995, s. 115). Sonunda Basat, bütün Oğuz’u tehdit eden bu canavarı öldürürken hem bir intikam almış hem de tüm boyu büyük bir beladan kurtarmış olur. Böylece Oğuz boyunda birliğe kasteden her türlü kötülüğün kardeş dayanışması sayesinde yenileceği mesajı verilir (Yıldız, 2010, ss. 489–498).

4. 2. Mitsel Semboller ve İdeolojik Mesajlar

Dede Korkut hikâyelerinde anlatı dili, zengin semboller ve motifler barındırır. Bu semboller, yüzeydeki anlamlarının ötesine geçerek derin ideolojik mesajlar iletir ve sözlü kültürde iletişimi güçlendiren ortak kodlar oluşturur (Ocak, 1983, s. 92; Yıldız, 2010, ss. 489–498). Örneğin Bayındır Han’ın hikâyelerde kullandığı renkli çadırlar, basit birer detay olmayıp doğrudan doğruya sosyal statüyü ve toplumsal onayı simgeleyen göstergelerdir (Ocak, 1983, s. 92; Yıldız, 2010, ss. 489–498). Bayındır Han yıllık şölen (toy) düzenlediğinde, oğlu olan beyleri ak otağa, kızı olanları kızıl otağa, evladı olmayanları ise kara otağa oturtur (Ergin, 2009, s. 24; Gökyay, 1995, s. 55). Bu üç renkli çadır uygulaması, dinleyici için son derece açık bir toplumsal kodlama sunar: Ak otağ (beyaz çadır) mutluluk, devamlılık ve itibarı temsil ederken; kızıl otağ (kırmızı çadır) nötr bir konumdur; kara otağ (siyah çadır) ise utanç ve dışlanmışlık mekânıdır (Yıldız, 2010, s. 489–498). Beyaz renk olumlu ise oğul sahibi olmak erdemdir; siyah renk olumsuz ise çocuksuzluk kötüdür – bu mesaj herhangi bir dolambaç olmaksızın dinleyiciye aktarılır. Barthes’in düz anlam–yan anlam ayrımıyla ifade etmek gerekirse, düz anlam düzeyinde “siyah çadır” sıradan bir çadır iken; yan anlam düzeyinde “Tanrı’nın lanetine uğramışlık” mesajını iletmektedir (Barthes, 1972, s. 114; Yıldız, 2010, ss. 489–498). Görünen imge (kara otağ), alt metinde ideolojik bir söyleme dönüşür: Toplum nazarında en istenmeyen durumun evlatsız kalmak olduğu bu sembolik sahneyle herkes anlar.

Bayındır Han’ın Oğuz beylerini misafir ederken kurdurduğu üç farklı renk çadır, hikâyelerde aile kavramının simgesel olarak iletildiği önemli bir göstergedir. Ak otağ (beyaz çadır) oğul sahibi olanlara ayrılırken; kızıl otağ (kırmızı çadır) kız evladı olanlar içindir; kara otağ (siyah çadır) ise evladı olmayanların oturtulduğu utanç mekânıdır. Bu renk sembolizmi, çocuk sahibi olmanın toplumsal statü için şart olduğunu vurgular (Gökyay, 1995, s. 56; Yıldız, 2010, ss. 489–498).

Benzer şekilde destanlarda süt, özellikle anne sütü, hem duygusal hem ideolojik bir simge olarak kullanılır. Ana sütünün kutsallığı, Oğuz kültüründe annenin hakkının ödenmezliğini ve kardeşlik bağının koparılamazlığını temsil eder. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han* hikâyesinde, Boğaç ağır yaralandığında annesi göğsünden çıkan sütü onun yarasına sürerek “Ananın sütü sana merhemdir” diye seslenir. Bu sahne, şefkat dolu bir an olmasının yanı sıra analığın mukaddes oluşu mitinin de görsel ve sözlü anlatımıdır (Ergin, 2009, s. 34; Ocak, 1983, s. 95). Anne sütü, en saf helallik ve aidiyet işareti olarak sunulur; evlادın anneye ait olduğunun ve annenin hakkının kutsallığının göstergesidir. Nitekim *Segrek* hikâyesinde de

anne, oğluna sefere çıkmadan önce “Sütümü sana helal etmem, eğer kardeş kanı dökersen” diyerek ahlaki bir öğütte bulunur (Ocak, 1983, s. 96). Bu uyarı, kardeş kanı dökmenin anne nezdinde sütü haram kılacak kadar büyük bir günah olduğunu belirtir. Gerçekten de Segrek, savaş esnasında annesinin bu nasihatini hatırlayarak karşısındaki kişinin kendi kanından biri olabileceğini sezmiş ve dövüşü durdurmuştur. Bu motif, toplumdaki “ana hakkı ödenmez” inancını pekiştirir niteliktedir: Aynı annenin sütünü emmiş kişilerin birbiriyle çatışması, tabiat ve töre gereği kabul edilemez sayılır.

Bir diğer sembolik motif, *Deli Dumrul* hikâyesinde ortaya çıkan kuru çayın üzerine köprü kurma hadisesidir. Dumrul, akmayan kuru bir dere yatağına köprü yapıp geçenden haraç alır ve Azrail’e kafa tutar. Sonra Azrail gelince ölümden kaçmak için canını verecek birini arar. Dumrul’un anne ve babası kendi canlarını vermeyi kabul etmezken, eşi canını feda etmeye razı olur. Bu noktada köprü ve kuru çay metaforu, Dumrul’un kurduğu sahte güç ve kibir düzenini temsil ederken; eşinin fedakârlığıyla ölümün yenilmesi, sevgisinin ölümsüz bir köprü kurduğunu gösterir. Tanrı, Dumrul ve eşinin bu bağlılığından etkilenerek ikisini de bağışlar ve onlara uzun ömür verir (Gökyay, 1995, s. 67). Bu hikâyedeki mitsel mesaj çok açıktır: Evlilik bağı ve aşk, ölüm dâhil her güçlüğü yenebilecek kutsal bir bağıdır. Aynı zamanda burada modern döneme geçişteki bir ideolojik vurgu da sezilir: Dumrul’un anne-babası eski geniş aileyi, eşi ise yeni çekirdek aileyi temsil eder gibidir. Anne-baba evlat için can vermeye yanaşmaz (bu durum eski kuşak aile modelinin çözülüşüne işaret ederken); karı-koca ise birbirine can yoldaşı olur (yeni çekirdek aile modelinin yükselişi). Bu açıdan *Deli Dumrul* hikâyesi, iki aile modeli (ebeveyn ailesi vs. çekirdek aile) arasındaki çatışmayı evrensel bir sevgi mesajıyla harmanlar: Sevenler kavuşur, fedakârlık ödüllendirilir, bencillik cezasız kalmaz (Yıldız, 2010, ss. 489–498). Böylece mitos, toplumsal değişimin gerektirdiği yeni bir ideolojik vurguyu (eşe bağlılık değerini) eski bir motifi (ebeveyn sevgisinin) sınırları içinde inşa ederek sunar (Ocak, 1983, s. 97).

Destanlarda bunun gibi sayısız sembolik anlatım bulunmaktadır. Silahlar (ör. hançer, ok, kılıç) genellikle baba-oğul arasındaki güven veya ihanetin göstergesidir (örneğin Boğaç’ın, babasının attığı okla yaralanması); rüyalar ve isim verme sahneleri, çocuğun kaderini ve ailenin ona atfettiği anlamı yansıtır; rengini kaybetme motifleri (yüz karası, ak saçlı olmak vb.) onur veya kederin ifadesidir. Bütün bu semboller incelendiğinde görüyoruz ki anlatılardaki kültürel nesneler ve olaylar çoğunlukla ikinci bir derin anlama sahiptir ve bu anlam, Oğuz toplumunun ideolojik değerlerine hizmet eder. Barthes’ın kavramıyla ifade edersek, destanlardaki imgeler ve motifler doğallaştırılmış ideolojilere dönüşmektedir; dinleyici bunları sadece hikâyenin doğal parçaları sanırken özünde kendi toplumunun değerler sistemini içselleştirir (Barthes, 1972, s. 116).

4.3. İletişimsel İşlev ve İdeolojik Aygıt Olarak Destan

Dede Korkut Hikâyeleri yalnızca edebî metinler değil, aynı zamanda bir iletişim ortamı ve toplumsal eğitim aracıdır. Sözlü kültür şartlarında destan anlatıları, bir anlamda dönemin kitle iletişim aracı işlevini görmüştür. Nasıl ki günümüzde medya ve popüler kültür kahramanlar, düşmanlar, ideal aile imajları yaratarak belli ideolojileri dolaşıma sokuyorsa; Dede Korkut da kendi çağında benzer bir misyonu yerine getirmiştir (Ocak, 1983, s. 85; Yıldız, 2010, ss. 489–498). Masal kisvesi altında aslında Oğuz toplumunun dünya görüşünü, değerlerini ve normlarını hikâye yoluyla dinleyicilere aktaran ve onları bu ideolojiye uyumlu bireyler haline getiren bir iletişim pratiği söz konusudur (Ocak, 1983, ss. 85).

Bu destanların anlatıldığı toy meclislerini, bugünün televizyonu veya sineması gibi düşünebiliriz: Bütün boyun toplandığı şenliklerde hem eğlence hem eğitim bir arada sunulurdu. Dinleyiciler bir yandan kahramanların maceralarıyla eğlenir, heyecanlanır; öte yandan her hikâyeden çıkarılan kıssadan hisselerle toplumsal normlar pekiştirilirdi (Ergin, 2009, s. 17; Gökyay, 1995, s. 51). Mesela Bayındır Han’ın çocuksuz beyleri aşagılama sahnesini dinleyen bir Oğuz topluluğu, çocuk sahibi olmayı sadece arzu etmekle kalmaz; aynı zamanda bunu bir toplumsal görev olarak içselleştirir – zira aksi hâlde dışlanacağını anlar (Ergin, 2009, s. 16; Gökyay, 1995, s. 50). Bu anlamda destan, dinleyicileri “çağırır” ve onları mevcut düzene rıza gösteren öznelerle dönüştüren bir araç gibidir (Althusser, 1971, s. 174; Ergin, 2009, s. 16). Althusser’in ifadesiyle ideoloji, bireyleri kendi seslenişleriyle çağırır ve onlara kimlik

kazandırır; Dede Korkut anlatılarında da her birey kendini hikâyedeki rollerden biriyle özdeşleştirir: iyi evlat, iyi baba, vefakâr kardeş, sadık eş... Böylece hikâyeler bittikten sonra bile bu rollerin ideolojik etkisi yaşamaya devam eder (Yıldız, 2010, ss. 489–498).

Destanlar, açık biçimde rıza üretimi işlevine sahiptir. Zor veya baskı kullanmadan, hikâye anlatarak insanları ikna ederler. Bu anlatılar, Oğuz töresine uygun davranmayı çekici ve doğal hale getirir. Örneğin hikâyelerde itaatsiz evlat neredeyse yoktur; bir yerde baba-oğul anlaşmazlığı çıksa bile (Boğaç'ta olduğu gibi) asıl suçlu daima üçüncü kişiler veya kötü talih olarak çıkar, baba ve oğul sonunda barışır. Bu durum, genç dinleyicilerin zihnine “baba ile ters düşmek kötüdür, sonuçta yine babanın dediği olur” mesajını işler. Yine evlenmemek veya çocuksuz kalmak bir seçenek olarak asla sunulmaz; aksine evlenmek isteyen yiğitler ve evlat sahibi olmak isteyen aileler övülürken evlenemeyenler veya çocuğu olmayanlar, kaderleri değişene dek mutsuzdur. Bu temalar, dinleyicilerin bilinçdışı düzeyde bu normları kabullenmesine yol açar.

Sonuç olarak Dede Korkut hikâyelerindeki aile kavramı, iletişimsel açıdan incelendiğinde mitik bir söylem içinde sunulan ideolojik bir model işlevi görmektedir. Bu mitik söylem; semboller (renkler, süt, çadır, kılıç, dua vb.), anlatı yapıları (karşıtlık ve uzlaşma motifleri) ve karakter tipleri (ideal anne, bilge baba, sadık evlat, vefalı kardeş, fedakâr eş) aracılığıyla hedef kitlesine güçlü iletiler taşır (Ocak, 1983, s. 92; Yıldız, 2010, ss. 489–498). Barthes'ın kavramsallaştırmasıyla bu iletiler, doğallaştırılmış ideolojilerdir – çünkü dinleyici, yalnızca bir hikâye dinlediğini sanırken farkında olmadan kendi toplumunun değerlerinin mutlak ve değişmez olduğuna inanmayı sürdürür (Barthes, 1972, s. 116; Yıldız, 2010, s. 489–498). Althusser'in deyişiyle bu hikâyeler birer “ideoloji dersi” verme seansıdır; ancak zorlama veya baskıyla değil, büyüleyici masal diliyle – yani rıza üreterek – bunu başarırlar (Althusser, 1971, s. 177; Ocak, 1983, s. 85).

Günümüzde kitle iletişim araçlarının (televizyon, sinema, sosyal medya vb.), popüler kültür ve haber dilinde yeni anlatılar yaratarak kahramanlar, düşmanlar ve ideal aile imgeleri çizdiğini görmekteyiz. Dede Korkut destanları da kendi dönemlerinde benzer bir işlev üstlenmiştir. Her bir hikâye, dinleyicileri hem eğlendiren hem de eğiten bir ritüel iletişim olayıdır. Bu açıdan destanlar, modern medya kuramlarında bahsedilen “*eğlence içinde eğitim*” stratejisinin kadim bir örneği sayılabilir. Halk, hikâye dinlerken hiç zorlanmadan kendi kültürünün değerlerini, etik yargılarını ve ideolojik duruşunu öğrenir ve benimser. Destan anlatıcısı Dede Korkut ise adeta bir yayın organının genel yayın yönetmeni gibi hangi mesajın nasıl verileceğini bilerek hareket eder: Dualar, atasözleri, beddualar ve övgülerle anlatının gidişatını yönlendirir ve dinleyicide bırakılacak etkiyi pekiştirir.

4. TARTIŞMA

Yukarıdaki bulgular ışığında Dede Korkut hikâyelerindeki aile temsillerini birkaç boyutta tartışmak mümkündür. İlk olarak mit kavramı açısından bu hikâyelerin işlevi ele alınmalıdır. Barthes'ın tanımladığı anlamda mit, belirli bir ideolojiyi doğal ve değişmez gösteren bir söylemdir (Barthes, 1972, s. 117). Gerçekten de Dede Korkut'ta aile kurumuna dair yerleşik inançlar arasında evliliğin gerekliliği, evlat sahibi olmanın şart oluşu, ebeveyne mutlak saygı gibi konular tartışmasız gerçekler olarak kabul edilir (Yıldız, 2010, ss. 489–498). Hikâyelerde kimse çıkıp “evlenmesem de olur” veya “babama itaat etmeyeceğim” demez; tam tersine, tüm olumlu karakterler töreye uygun davranır. Bu yönüyle destan, aile mitini sürekli yeniden üretir halde görünmektedir. Dede Korkut anlatılarında aileyle ilgili olgular tarihsellikten arındırılıp ezeli bir düzene yükseltilir. Örneğin çocuk sahibi olmak, gerçekte her zaman mümkün olmayabilecek veya istenmeyebilecek bir durumken; destanın ideolojik evreninde herkesin arzulanması gereken, olmaması Tanrı'nın laneti sayılan bir zorunluluktur (Ergin, 2009, s. 22; Gökyay, 1995, s. 50). Yine ataerki hiyerarşi, hikâyelerde hiç sorgulanmadan kabul görür; babalar hâkim, evlatlar itaatkârdır ve bu düzen asla değişmezmiş gibi sunulur (Ocak, 1983, s. 84). Bu noktada Barthes'ın şu tespiti destanlar için de geçerlidir: “Mit, karşı-doğanın yalancı-doğaya dönüşümünü gerçekleştirir.” Yani toplumsal-kültürel bir kurgu olan ataerki aile düzeni, hikâyelerde sanki doğanın değişmez kanunuymuş gibi ortaya konur (Barthes, 1972, s. 118).

İkinci olarak Lévi-Strauss'un ikili karşıtlıklar perspektifine göre destanlara baktığımızda, hikâyelerin çatışma yapısının Oğuz toplumunun değerlerini pekiştirir biçimde çözüldüğünü görüyoruz. Örneğin baba ile oğul arasında çıkabilecek çıkar çatışmaları hikâyelerde ortaya çıksa da (Boğaç Han'da babanın oğlunu kıskanması, Kan Turalı'da babanın oğlunu evlenme macerasından vazgeçirmeye çalışması gibi), sonunda daima bir uzlaşma ya da en azından yeni bir denge sağlanır (Lévi-Strauss, 1963, s. 224; Yıldız, 2010, ss. 489–498. Bu durum, Oğuz kültüründe kuşaklar arası çatışmanın fazla ileri gitmemesi gerektiğine dair bilinçaltı bir mesaj olabilir. Kardeş rekabeti deseniz, Segrek hikâyesinde olduğu gibi en uç noktada bile (iki kardeşin birbirini tanımadan dövüşmesi) sonunda güçlü bir kardeşlik bağının teyidinde dönüşür. Bireysel istek ile toplumsal görev ikilemine bakarsanız, Deli Dumrul hikâyesinde Dumrul önce bireysel kibrine yenik düşer ama sonunda toplumsal-evrensel düzene (aile bağının kutsallığına) boyun eğer. İnanç vs. inkâr motifine gelirsek, destanlarda genellikle İslam inancına uygun davranışlar ödüllendirilir; inkârcı, azgın tavırlar (Dumrul'un Azrail'e meydan okuması gibi) cezalandırılır ve nihayet tövbe ile son bulur. Bu bakımdan Dede Korkut anlatıları, Lévi-Strauss'un mitlere atfettiği "toplumsal gerilimleri zihinde çözüme kavuşturma" işlevini de yerine getirmektedir (Lévi-Strauss, 1963, s. 228).

Üçüncü olarak Althusser'in ideoloji kuramı perspektifinden değerlendirildiğinde, Dede Korkut destanlarının bizatihi kendisinin bir iletişim aracı gibi çalıştığı ve aile mitini ideolojik bir aygıt olarak kullandığı söylenebilir (Althusser, 1971, s. 174; Ocak, 1983, s. 85). Hikâyeler, aile kurumunu överek ve idealize ederek dinleyicilerin bu kuruma gönüllü boyun eğmesini sağlar. Örneğin hikâyeleri dinleyen genç bir Oğuz bireyi, hikâyelerdeki cesur ve itaatkâr evlat figürleriyle özdeşim kurarak "iyi bir evlat olmayı" arzulayacaktır. Ya da eşler, Dumrul'un karısı gibi fedakâr olmanın erdemini benimseyecektir. Bu yönüyle destanlar, toplumsal normları birer kıssa halinde sunarak belleklerde yer etmesini sağlar. Modern çağda medya nasıl ideolojik mesajları kitlelere iletiyorsa, sözlü kültürde de destan anlatıcıları bu rolü üstlenmiştir. Althusser'in kavramıyla destan anlatıları birer "ideolojik devlet aygıtı" olarak görülebilir – elbette burada *devlet* dediğimiz şey o dönem için boyun beyi ve töredir – ve bu anlatılar, törenin istediği değerleri herkesin zihnine işler. Dahası destanlar bu ideolojik iletimi zora dayanamaksızın, yani keyifle dinlenen hikâyeler yoluyla yaptığı için çok daha etkilidir. İnsanlar farkında olmadan "doğru olan budur" diye düşündüren bir masal dinlemiş olurlar. Bu açıdan Dede Korkut hikâyeleri, hegemonya kavramının erken bir örneğini gösterir: Egemen değerler, halkın rızasıyla ve kültürel araçlar vasıtasıyla benimsetilir (Gramsci, 1971, s. 244). Rıza üretiminin nasıl gerçekleştiğini Deli Dumrul hikâyesinde açıkça görebiliriz: Hikâye, geleneksel aile yapısına (karı-koca birliği) uygun davranışı (fedakârlığı) yücelterek dinleyicide bu değere güçlü bir duygusal onay oluşturur; Dumrul ve eşinin ödüllendirilmesi, bu ideolojik duruşun (eşe sadakatin) ne kadar doğru olduğunu sezdirir. Böylelikle dinleyici, kendi hayatında benzer durumlarla karşılaştığında bu standaki modeli hatırlayacak ve gönüllü olarak aynı değerleri sürdürecektir.

Son olarak Dede Korkut hikâyelerinin iletişim tarihi içindeki yerine değinmek gerekir. Bu anlatılar, yazıya geçirildikleri 15. yüzyıla kadar sözlü kültür içinde varlığını sürdürmüş ve kolektif hafızanın aktarımında önemli bir işlev üstlenmiştir. Oğuz boyları arasında anlatılan bu hikâyeler, yalnızca estetik bir anlatı formu değil; aynı zamanda toplumsal değerlerin, normların ve ortak kimliğin yeniden üretildiği bir iletişim pratiği olarak işlev görmüştür (Carey, 1989; Ong, 2012). Bu yönüyle sözlü anlatılar, modern iletişim kuramlarında ifade edilen ritüel iletişim modeline benzer biçimde, topluluğun sürekliliğini sağlayan bir kültürel aktarım aracı niteliği taşımaktadır. Dede Korkut hikâyeleri iletişim bilimsel açıdan incelendiğinde birer sözlü medya metni olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerikleri mitik unsurlarla bezelidir ve bu mitik yapı, ideolojik mesajların kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamıştır. Hikâyeler, Oğuz toplumunda bir yandan eğlence sağlarken diğer yandan normatif değerleri yaygınlaştırmıştır. Bu ikili işlev, iletişim araştırmalarında "eğlendirme–eğitme" stratejisinin tarihsel bir örneği olarak değerlendirilebilir.

4. SONUÇ

Dede Korkut hikâyelerinde aile kavramı, Oğuz Türklerinin toplumsal değerler sisteminin hem taşıyıcısı hem de yeniden kurucu unsuru olarak işlev görmektedir. İncelenen anlatılarda aile, yalnızca kan bağına dayalı bir birlik değil; kutsallık atfedilen, korunması gereken ve idealleştirilmiş bir toplumsal yapı olarak kurgulanmaktadır. Baba otoritesinin meşruiyeti, anne figürünün fedakârlıkla özdeşleştirilmesi, evladın sadakat ve itaat üzerinden tanımlanması ve kardeşlik bağının onurla ilişkilendirilmesi, metinlerde tekrar eden örüntüler olarak belirginleşmektedir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen iletişimsel ve göstergebilimsel çözümleme, bu anlatıların yüzeydeki olay örgüsünün ötesinde, aileyi merkeze alan güçlü bir ideolojik söylem ürettiğini ortaya koymaktadır. Hikâyelerde çocuk sahibi olmanın zorunluluğu, baba otoritesinin sorgulanamazlığı ve anne sevgisinin kutsallığı gibi yerleşik kabuller, anlatı boyunca tekrar edilerek doğallaştırılmakta ve tartışmaya kapalı bir hakikat alanı içinde sunulmaktadır. Bu yönüyle Dede Korkut hikâyeleri, Barthes'ın kavramsallaştırdığı anlamda, tarihsel ve kültürel olarak inşa edilmiş değerleri “doğal” ve “değişmez” gösteren mitik söylemler üretmektedir.

Öte yandan anlatılardaki baba-oğul gerilimleri, kardeş çatışmaları ve bireysel arzu ile toplumsal görev arasındaki ikilemler, Lévi-Strauss'un işaret ettiği biçimde, hikâye düzleminde çözüme kavuşturularak toplumsal düzenin sürekliliği yeniden tesis edilmektedir. Bu çözümleme, anlatıların yalnızca bir değer aktarımı değil, aynı zamanda toplumsal çelişkileri uzlaştıran bir zihinsel düzen kurma işlevi gördüğünü göstermektedir. Althusser'in ideoloji kuramı çerçevesinde ise bu metinler, aile kurumu üzerinden bireyleri belirli rollere çağırarak ve onları bu roller doğrultusunda özdeşleştiren bir ideolojik işleyiş sergilemektedir.

Bu bağlamda Dede Korkut hikâyeleri, sözlü kültür içinde işleyen bir iletişim pratiği olarak, Oğuz toplumunun değerler sistemini yalnızca yansıtmakla kalmayıp, onu yeniden üretmekte ve meşrulaştırmaktadır. Aile, bu anlatılarda hem anlatısal hem ideolojik düzlemde merkezî bir konumda yer almakta; mitik semboller, tekrar eden motifler ve karakter tipolojileri aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bir model hâline gelmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Dede Korkut hikâyelerinin aile kavramı üzerinden kurduğu anlam dünyasının, iletişimsel, yapısal ve ideolojik boyutlarıyla birlikte okunması gerektiğini göstermektedir. Bu bütüncül okuma, söz konusu anlatıların yalnızca edebî değil, aynı zamanda kültürel ve iletişimsel bir işlev üstlenen metinler olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Teşekkür

Bu çalışma kapsamında teşekkür edilmesi gereken herhangi bir kişi veya kurum bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması ve Etik Beyanı

Makale tek yazarlı olduğu için herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Bu çalışmanın yazarı araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu kabul etmektedirler.

Finansman

Çalışmada herhangi bir finansman desteği bulunmamaktadır.

Veri Erişilebilirliği Beyanı

Çalışmadaki veriler açık erişim olarak bütün okuyuculara açıktır.

Yapay Zekâ (AI) Beyanı

Çalışmada yapay zekâ kullanılmamıştır.

Yazarların Katkıları

Çalışma tek yazarlıdır.

Orcid

Birol Demircan: <https://orcid.org/0000-0003-3938-4884>

KAYNAKÇA

- Abdullah, K. (2012). Gizli Dede Korkut. Ötüken Yayınları.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (A. Tümertekin., Çev.). İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (1971). *Lenin and philosophy and other essays* (B. Brewster, Trans.). Monthly Review Press.
- Barthes, R. (1993). Çağdaş Söylenler (T. Yücel, Çev.). Metis Yayınları.
- Bayar, S. (2021). Dede Korkut hikâyelerinde aile bağları. *Diyanet Aylık Dergisi*, (354), 20–25.
- Bingöl, S. (2024). Roland Barthes'ta mit ve burjuva ideolojisi. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1(1), 33–49. <https://izlik.org/JA83RS57UN>
- Demirbilek, S. (2020). Dede Korkut Oğuznamelerinde aile. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(24), 256–272. <http://dx.doi.org/10.29228/kesit.45446>
- Eagleton, T. (1996). İdeoloji: Bir giriş (M. Özcan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı* (10. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1995). Dedem Korkudun Kitabı. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks* (Q. Hoare & G. Nowell Smith, Eds. & Trans.). International Publishers.
- İnan, S. (2019). Dede Korkut hikâyelerinde aile ve ikili ilişkiler. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 251–259.
- Lévi-Strauss, C. (1963). *Structural Anthropology*. Basic Books.
- Lévi-Strauss, C. (2013). Mit ve anlam (Ş. Süer & S. Erkanlı, Çev.). İthaki Yayınları.
- Nesterova Coşkun, S. (2024). Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinin yapısal çözümlemesi. *Millî Folklor*, (141), 54–65.
- Ocak, A. Y. (1983). *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Pehlivan, G. (2015). *Dede Korkut Kitabı'nda yapı, ideoloji ve yaratım*. Ötüken Yayınları.
- Silverman, K. (1983). *The Subject of Semiotics*. Oxford University Press.
- Yıldız, P. (2010). Dede Korkut Kitabı'nda çocuk sahibi olma arzusunun sosyal ve kültürel temelleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 489–498.